

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

O‘ZBEK TILINI YOT SO‘ZLARDAN TOZALASH VA TIL SOFLIGINI SAQLASH MASALASINING ISTIQBOLI VA MUAMMOLARI XUSUSIDA

Nurjahon Abdullayeva,
TDSHU turkshunoslik fakulteti
2-bosqich magistranti
nurjahonabdullayeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilini yot so‘zlardan tozalash va til sofligini saqlash masalasining istiqboli hamda muammolari qisqacha tahlil qilinadi. O‘zlashmalarning til taraqqiyoti va rivojlanishi sohasidagi ahamiyati, xususan, o‘zbek tilining yaqin tarixdagi leksik tarkibi, unda o‘zlashgan qatlam so‘zlarining ulushi hamda mos ravishda o‘zgarib borishi misollar yordamida o‘rganilib, o‘zbek tilini yot so‘zlardan tozalash, tilning sofligini saqlashga bo‘lgan turli davrlardagi harakat va urinishlar qisman tahlil qilinadi, bu yo‘ldagi yutuq va kamchiliklar hamda bularga sabab bo‘lgan omillar haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit so‘zlar: O‘zlashma so‘zlar, tilning lug‘at sathi, lisoniy xilma-xillik, variativlik, til sofligi, ichki va tashqi manbalar, rus-internatsional so‘zlar, neytral leksika, tilni milliyashtirish, muqobil so‘zlar (alternativalar), atamashunoslik qo‘mitasi, til genofondi.

Абстракт: В данной статье кратко анализируются перспективы и проблемы очищения узбекского языка от иностранных слов и сохранения чистоты языка. На примерах изучается значение приобретений в области развития языка, в частности, лексический состав узбекского языка в новейшей истории, доля в нем слов ассимилированного слоя и соответствующие его изменения. Частично анализируются усилия и попытки в разные эпохи очистить язык и сохранить чистоту языка, обсуждаются достижения и недостатки на этом пути и факторы, их вызвавшие.

Ключевые слова: Заимствованные слова, словарный запас языка, языковое разнообразие, вариативность, чистота языка, внутренние и внешние источники, русско-международные слова, нейтральная лексика, национализация языка, альтернативные слова (альтернативы), терминологический комитет, языковой генофонд.

Abstract: This article briefly analyzes the prospects and problems of clearing the Uzbek language of foreign words and preserving the purity of the language. Using examples, the significance of acquisitions in the field of development of language is studied, in particular, the lexical composition of the Uzbek language in recent history, the proportion of words of the assimilated layer in it and its corresponding changes. Efforts and attempts in different eras to purify the language and preserve the purity of the language are partially analyzed, achievements and shortcomings along this path and the factors that caused them are discussed.

Keywords: Borrowed words, language vocabulary, linguistic diversity, variability, purity of language, internal and external sources, Russian-international words, neutral vocabulary, nationalization of language, alternative words (alternatives), terminology committee, language gene pool.

Har bir til o‘z taraqqiyoti davomida turli tillardan so‘z oladi, ichki va tashqi manbalarga ko‘ra boyiydi, lug‘at sathi tadrijiy ravishda kengayib, takomillashadi va shunga ko‘ra o‘z iste‘molchisiga lisoniy xilma-xillik va variativlikni taqdim qilish

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

salohiyatiga ega bo‘lib boradi. Va bu har qanday rivojlanayotgan til uchun normal holatdir.

Bugun o‘zbek tili ham aynan shu jarayonni boshidan kechirmoqda. Shitob bilan kechib borayotgan globallashuv sharoitida, zamonaviy texnologiyalar tobora kunimizning, hayotimizning ajralmas qismiga aylanib, o‘zi bilan yangidan-yangi tushuncha va hodisa nomlarini lisoniy sathimizga olib kirayotgan bir davrda bu jarayon yana-da shiddatli tus olayotgani ayni haqiqat. Hattoki, shu sabab bo‘lsa kerak, ayrim til muhofazakorlari “o‘zbek tili o‘z milliyligini yo‘qotish arafasida” degan xavotirli farazlarni ham o‘rtaga tashlamoqda. Xo‘sh, shu o‘rinda savol tug‘iladi, tilning ijtimoiylashuvini sun‘iy ravishda to‘xtatish yoki nazorat qilish, uni majburiy bir tarzda milliyashtirish, kirib kelayotgan begona so‘zlar o‘rnini ichki manbalar orqali muqobillashtirish mumkinmi? Va bu qanchalar istiqbolli? Bu yo‘lda qanday muammolar mavjud? Mazkur maqolada aks etadigan fikr, tahlil va xulosalarimiz orqali ushbu savollarga javob topishga harakat qilib ko‘ramiz.

Dastlab, o‘zbek tilining turli yillardagi lug‘at boyligi tarkibida yot so‘zlar ulushi miqdoriga nazar solsak. Ma‘lumotlarga ko‘ra, eski adabiy tilimiz leksikasida arabcha so‘zlarning ulushi XX asrning boshlarida 33-35 foizni tashkil qilgan bo‘lsa, Sovet hokimiyati yillarida bu foiz sezilarli darajada pasayib, arab va fors-tojik so‘zlari o‘rnini nisbatan rus so‘zlari egallaganligining guvohi bo‘lamiz.

Masalan, 20-yillarning o‘rtalarida A.K. Borovkov o‘tkazgan tahlil natijasiga ko‘ra, “vaqtli matbuot leksikasida arab so‘zlari 32,1 foizni, tojik so‘zlari 5,5 foizni, internatsional (xalqaro) so‘zlar 2 foizni, o‘zbek so‘zlari 60 foizni tashkil qilgan”¹ bo‘lsa, K.K. Yudaxin tomonidan tuzilgan lug‘atga sarf etilgan so‘zlar tahlil etilganda, “lug‘atdagi so‘zlarning 28,6 foizi arabcha, 16,9 foizi tojikcha, 4,7 foizi rus-internatsional, 50,3 foizi asli o‘zbek so‘zlaridan iborat bo‘lgan (33-bet)”²ligini ko‘rish mumkin. Professor Fattoh Abdullayevning “Til qanday rivojlanadi?” nomli risolasida esa o‘zbek tili lug‘at tarkibida yillar o‘tgani sari ruscha so‘zlar hissasi ortib borgani aniq hisob-kitoblar orqali dalillab berilganligining guvohi bo‘lish mumkin. Unga ko‘ra, “Qizil O‘zbekiston” gazetasining 1944-yil 1-yanvar soniga joylashtirilgan materiallarining leksik tarkibi quyidagicha ko‘rinishda bo‘lgan: “Gazetaning ushbu sonida hammasi bo‘lib, 7310 so‘z bor, shundan o‘zbekcha so‘zlar 53,6, arabcha so‘zlar 21,1, tojikcha so‘zlar 11,2, sovet-internatsional so‘zlar 13,9 foizni tashkil qiladi”³.

¹ Боровков А. К. Изменения в области узбекской лексики и новый алфавит на основе русской графики. – Известия УзФАН, 1940, № 7. – С. 25-68

² Abdullayev F. Til qanday rivojlanadi?. Risola. – Toshkent: “Fan”. 1972, 33-b.

³ Abdullayev F. “Til qanday rivojlanadi?”. Risola. – Toshkent: “Fan”. 1972, 33-b.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Ushbu jarayon, ya’ni tilimizda rus so‘zlari va u orqali kirgan internatsional so‘zlar ulushining ortishi bu bilan to‘xtab qolmay, vaqt o‘tgani sayin yana-da jadallashib, fan, sanoat, ishlab chiqarish va shu kabi boshqa ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-madaniy sohadagi yangiliklar, o‘zgarishlar sabab yana-da til sathimizda mustahkam o‘rin egallab boraverdi. Ushbu davrda *gazeta, jurnal, stol, stul, ruchka, tok, avtobus, trolleybus, tramvay, teatr, roman, epopeya, epilog, programma, syujet, konsert, assambleya, assistent, geometriya, asteroid, kometa, bakteriya, semantika, generator, kompyuter, kaloriya, sistema, struktura, kvadrat, texnika, texnologiya, mashina, atom, yadro, fizika, matematika, traktor, kombayn, raketa, avtomat, armiya, propozitsiya, sinonimiya, omonimiya, leksema, grammatika, morfema, spiral, stadion, infeksiya, inflyatsiya, punkt, parlament, palata* va shu kabi o‘zbekcha muqobilini topish va topganda ham bu muqobillarni faol qo‘llaniluvchi lisoniy sathga kiritish deyarli mumkin bo‘lmagan rus-internatsional so‘zlar qabul qilindi va ular neytral leksika maqomini oldi.

Faqatgina 90-yillarning boshiga kelib, o‘zbek tiliga davlat tili maqomining berilishi va sovet hokimiyati parchalanib, mamlakatimiz o‘z mustaqilligini qo‘lga kiritganligi sabab tilimizda rus so‘zlari o‘z ta’sirini birozga bo‘lsa-da, yo‘qota boshladi. Xususan, o‘z paytida juda faol qo‘llangan *rayon (tuman), oblast (viloyat), redaktor (muharrir), redaksiya (tahririyat), adres (manzil), spravka (ma’lumotnoma), snoska (havola), spravochnik (qo‘llanma), broshyura (risola), jyuri (hakam), injiner (muhandis), kalendar (taqvim), konferensiya (anjuman), leksiya (ma’ruza)*⁴ va h.k. kabi so‘zlar muqobillariga muvaffaqiyatli tarzda almashtirildi. Lekin bu bilan ushbu so‘zlar milliyashtirildi, o‘zbekcha muqobillariga almashtirildi, degan mulohaza, bizningcha, katta so‘roq ostida turibdi. Chunki aksariyat muqobillarni arab so‘zlari tashkil etdi.

Endilikda, rus so‘zlari ta’siri kamayganligi barobarida, davrga mutanosib ravishda ingliz so‘zlari “fathi” tilimiz milliyligiga rahna sola boshladi. Dunyoning yetakchi mamlakatlari tili, umuman, bugun fan-texnologiya tili bo‘lib qolgan ingliz tili tilimizga ham o‘z ta’sirini o‘tkazmay qolmadi. Va bu ta’sir yaqin o‘n yilliklarda sezilarli darajada oshishi kutilmoqda.

Tahlillarga ko‘ra, “Eski nashrdagi “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”ga 80 ga yaqin inglizcha o‘zlashmalar kiritilgan bo‘lsa, yangi nashrdagi “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da 500 dan ortiq inglizcha o‘zlashma so‘zlar izohlangan. Shuningdek, O‘zbek

⁴ Abdurahmonov G‘. “Muammolar hali ko‘p”. Maqola. “Sovet O‘zbekistoni gazetasi”. – Toshkent: 1990-yil 4-dekabr, 277-son.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

tiliga o‘zlashgan inglizcha so‘zlarning izohli lug‘atida 350 dan ortiq so‘z, bundan tashqari, vaqtli matbuotda qo‘llanilayotgan neologizmlar, “Ingliz – o‘zbek – rus axborot texnologiyalari va internetga oid qisqacha atamalar lug‘ati”dagi inglizcha o‘zlashmalar hisobiga mingdan ortiq leksemalar qo‘shilgan⁵ligining guvohi bo‘lish mumkin.

O‘zbek tili leksik tarkibi sofligining davrlarga ko‘ra bundayin o‘zgarib turishi, yod so‘zlarning tilimiz sofligiga bo‘lgan bundayin “xuruj”lari ko‘rib turganimizdek, har doim bo‘lgan. Shu o‘rinda “til sofligi” degan tushunchaning o‘zi ham biroz e‘tirozli tushuncha ekanligini aytib o‘tishimiz lozim. Chunki dunyoda biror til yo‘qki, boshqa tillardan so‘z olmagan, o‘zlashmalar hisobiga o‘z lug‘at sathini boyitmagan va mutlaq sofligini saqlab qola olgan bo‘lsa. Shu sababdan til sofligini saqlash, uni yot so‘zlardan himoya qilish kerak, degan fikr-mulohazalar biroz konservativ ruh kasb etadi, bizningcha va bu amalda ilojsiz ham. Tarixdan bilamizki, bundayin harakatlar, ya‘ni tilni begona so‘zlardan tozalash, uni milliyashtirishga urinishlar bizda azaldan turlicha ko‘rinish va tamoyillar asosida bo‘lsa-da, bo‘lib kelgan.

Xususan, professor Fattoh Abdullayev bu haqida o‘z mulohazalarini bildirib o‘tar ekan, “hayotda sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, qayta qurish jarayoni, tabiiy juda ko‘p va xilma-xil tushunchalarni vujudga keltirdi. Adabiy til leksikasi ana shu yangidan-yangi tushunchalarni, albatta, ifoda etib berishi kerak edi” deydi va bu o‘z tilimizdan tashqari, boshqa tillarning lug‘at boyligidan keng miqyosda foydalanishni taqozo qilishini ta‘kidlaydi. Shuningdek, bu yo‘lda o‘z ichki imkoniyatlarimizdan foydalanish borasida ba‘zan ortiqcha xatti-harakat natijasida sun‘iylikka yo‘l qo‘yilganligini ham ta‘kidlab o‘tadi: “Ko‘plab darsliklar muallifi va shoir Elbek bir vaqtlar 550 tacha so‘z-terminlarni to‘plab, avval “Turkiston” gazetasida (1923, 168-198), so‘ngroq “Inqilob” jurnalida e‘lon qilgan edi. Lug‘atning kirish qismida muallif quyidagilarni yozgan edi: *“Bu lug‘atni tuzishdan maqsad barcha chet so‘zlarni tilimizdan haydab chiqarish va haqiqiy o‘zbek atamalarini (terminologiyasini) yaratishdir. Lug‘atni tuzishda biz jonli tilda qo‘llanilayotgan so‘zlardan foydalandik, hozirgi tilimizda bo‘lmagan so‘zlarni eski tilda yozilgan asarlardan oldik, qiyinchilik tug‘iladigan bo‘lsa, biz bunday so‘zlarni o‘zimiz sun‘iy yasadik”*. “Chig‘atoy gurungi” deb atalgan guruh vakillarining terminologiya yaratish haqidagi tasavvurlari ana shunday edi, – deydi olim va o‘zbek tili leksikasini “tozalashga” urinish, hech

⁵ Yo‘lchiyeva M., Abduxamidova S., Omonova M. Ingliz tilidan o‘zbek tiliga kirib kelgan bir necha neologizmlar tahlili. Maqola. CARJIS. Volume 2, Issue 1/ 2022. 441-b.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

shubhasiz, tilning umumiy rivojlanish tendensiyasini, taraqqiyot qonunlarini yaxshi tushunmaslikdan kelib chiqqan xatti-harakat edi⁶” deya baholaydi.

Olimning ushbu fikrlarida jadidlarning oydinlanma harakatiga nisbatan mavjud hukmron davr keltirib chiqargan biroz noxolislik kayfiyati sezilib tursa-da, ammo ilmiy asos yo‘q edi, deb ayta olmaymiz. Negaki, bu maqsad milliyat nuqtayi nazaridan qanchalar xayrli va ezgu bo‘lib ko‘rinmasin, ilmiy-lisoniy nuqtayi nazardan olib qaraganda tilning rivojlanish, taraqqiyot qonunlarini mensimaslik va uni zo‘rma-zo‘raki, majburiy bir tarzda muayyan bir qolipga tushirish bo‘lib ko‘rinaveradi. Sun‘iy ravishda “burab” chiqarilgan bunday “milliy hosilalar” jamiyat, til foydalanuvchilari tomonidan aksar hollarda mutlaqo qabul qilinmasligi esa, afsuski, hech kimga sir emas.

Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Kengashining 1989-yil 26-dekabrda farmoyishi bilan Vazirlar Mahkamasi huzurida tuzilgan va 2003-yilgacha o‘z faoliyatini olib borgan Respublika atamashunoslik qo‘mitasi⁷ va uning faoliyatini eslab o‘tish o‘rinli. Ushbu qo‘mita atamalarini milliylashtirishni maqsad qilgani holda bir nechta muqobilliklarni ishlab chiqib, jamoatchilikka taklif etgan edi. Jumladan: “*radio – ovoznigor; samolyot – tayyora, uchoq; jurnal – oynoma, oybitik; gazeta – ro‘znoma, jarida; kafedra – minbargoh; avtobus – ko‘pkursi; respublika – jumhuriyat, direktor – boshqon, mikrofon – ovoznigor; telefon – durovoz*⁸” kabi so‘zlar uydurildi, ammo yakunda ushbu so‘zlarning “Atamalarini milliylashtirish harakati”ga hech qanday aloqasi yo‘qligi ma’lum bo‘ldi. Chunki, birinchidan, bular majburlab hosil qilingan kompozitsion yasalmalar edi va eng muhimi, bularning o‘zi ham begona bir tilga mansub so‘zlar edi. Shunchaki, bir begona tildan kirgan so‘zni ikkinchi begona tilga almashtirishdek biroz mantiqsiz harakat esa tabiiyki, tilni milliylashtirish siyosatida o‘zini oqlamasdi, til iste’molchilari tomonidan qabul qilinmasdi va amalda shunday bo‘ldi ham.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 29-yanvardagi qaroriga asosan Vazirlar Mahkamasi huzurida Atamalar komissiyasi qayta tashkil etildi. Komissiya oldidagi asosiy vazifalar etib:

- ilmiy asoslangan yangi so‘z va atamalarini rasmiy iste’molga kiritish;

⁶ Abdullayev F. “Til qanday rivojlanadi?”. Risola. – Toshkent: “Fan”. 1972, 24-b.

⁷ Abdurahmonov G‘. “Muammolar hali ko‘p”. Maqola. “Sovet O‘zbekistoni gazetasi”. – Toshkent: 1990-yil 4-dekabr, 277-son.

⁸ Nurmonov A., A. Sobirov A., N. Qosimova N. va b. qa. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”. Darslik. – Toshkent: “Ilm-ziyo”. 2013, 202-b.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

- normativ-huquqiy hujjatlar loyihalaridagi tushuncha va atamalarning turlicha izohlash ehtimolini istisno etadigan tarzda qonunchilik hujjatlarida qabul qilingan ma’nosiga muvofiq yagona shaklda va to‘g‘ri qo‘llanishini ta’minlash;
- normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarida adabiy til qoidalari va normalariga, shuningdek, yuridik, texnik va boshqa maxsus qoidalarga rioya etilishini ta’minlash;
- boshqa tillarning qoidalari tufayli kelib chiqishi mumkin bo‘lgan nomuvofiqliklarni normativ-huquqiy hujjatlar normalariga ziyon yetkazmagan holda tahrir qilish;
- o‘zbek tiliga kirib kelayotgan yangi atamalarni qonunchilik hujjatlariga joriy etish va amalda qo‘llashning huquqiy muammolarini o‘rganish, ushbu sohadagi munosabatlarni huquqiy tartibga solishning rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash;⁹ kabilar belgilandi.

Ushbu komissiya faoliyati to‘g‘risida xulosa berishga hali erta bo‘lsa-da, biroq komissiyaning oldida turgan vazifalar g‘oyat dolzarb va mas’uliyatli ekanligini aytib o‘tishimiz lozim. Ushbu komissiya faoliyatiga xolis bir kuzatuvchi mutaxassis sifatida quyidagicha taklif va tavsiyalar berishni istardik:

- avvalo, o‘zlashgan (chet tillaridan qabul qilingan) atamalarning yangi imlo va izohli lug‘atlarini ishlab chiqish lozim. Bu bilan ushbu atamalarning qo‘llanilishidagi turli ma’noviy va imloviy tafovut hamda xatoliklarga barham berilishini ta’minlash mumkin.
- Ikkinchidan, ushbu chet tilidan qabul qilingan atamalarga o‘zbekcha muqobillarni (alternaturalarni) ishlab chiqish bo‘yicha muayyan ishchi guruhi tashkil etilishi va ularning faoliyati jamoatchilik orasida yoritib borilishi maqsadga muvofiq. Bunda ushbu ishchi guruh tomonidan taklif etiladigan muqobillarning talaffuz va tushunarlilik jihatlariga ko‘ra afzallik darajasi baholab borilishi (so‘rovnom, anketa va sh.k. shakllarda) til foydalanuvchilarining bevosita ushbu jarayonga bo‘lgan munosabatlarini tahlil qilishga, tegishli xulosalar chiqarish va jarayonning istiqbollik darajasini aniqlab borishga yordam beradi.
- Shuningdek, til sathiga kirib kelayotgan yangi tushuncha va atama nomlarini tilning ichki imkoniyatlari asosida qayta nomlashda sobiq atamashunoslik qo‘mitasi yo‘l qo‘ygan xatolardan xulosa chiqargan holda, iste’molchi qabul qilishi qiyin bo‘lgan mujmal yasalmalardan xoli tarzda yangi so‘zlar hosil qilish va tilga oson

⁹ Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 29-yanvardagi 40-son qaroriga 2-ILOVA. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Atamalar komissiyasi to‘g‘risida NIZOM. <https://lex.uz/ru/docs/-4717157>

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

singuvchi bunday muqobillar topishda jamoatchilik takliflarini so‘rash, bu boradagi tashabbus va harakatlarni rag‘batlantirib borish maqsadga muvofiq.

Yuqoridagi mulohazalarimiz bilan tilni milliyashtirish mutlaqo imkonsiz va yoki istiqboli so‘roq ostida turgan bir harakat deyish fikridan yiroqmiz. Shunchaki, tilni milliyashtirish uni majburiy bir tarzda izolyatsiyalash, uning o‘z foydalanuvchilariga lisoniy xilma-xillik va variativlikni taqdim eta olish salohiyatidan mahrum qilish evaziga bo‘lmasligi kerak deb hisoblaymiz.

Ya’ni til genofondi qanchalik boy va turli-tuman bo‘lmasin, u muayyan vaqtlardan so‘ng til foydalanuvchilari tomonidan mazkur qo‘llanilayotgan til elementi sifatida, o‘sha tilga davrlar mobaynida turli tamoyillar asosida kirib, o‘rnashib qolgan, o‘z qatlamga aylanishga ulgurgan leksika sifatida qo‘llanila boshlashini (60 foizdan oshiqroq so‘zlari, aslida, boshqa tillarga mansub bo‘lgan ingliz tili¹⁰ hamda qariyb teng yarmi arab va fors-tojik tillariga mansub, yoki mazkur tildagi unsurlar, qo‘shimcha va shu kabi boshqa quruvchi konstruksiyalar asosida shakllangan o‘zbek tili bunga yorqin misoldir) hisobga olgan holda, bu tabiiy jarayonga sun‘iy ravishda aralashishni, uni zo‘rma-zo‘raki, “burab chiqarilgan” va o‘sha mavjud tushunchani to‘laqonli ifodalab ham bera olmaydigan mujmal yasalmalar orqali milliyashtirishni u qadar to‘g‘ri harakat deb hisoblay olmaymiz.

Qaytaga tilimizning lug‘at boyligini o‘zlashgan so‘zlar hisobiga yana-da kengaytirishni, faqatgina bu yo‘lda “qanday bo‘lsa, shunday olib qo‘ya qoladigan tayyor iste‘molchi” yo‘lidan borishni emas, balki aniq qoida va tamoyillar asosida, keyinchalik imloda turli ikkilanish va farqliliklar keltirib chiqarmaydigan holatda o‘zlashtirishni tilimizning rivoji hamda taraqqiyoti uchun to‘g‘ri va manfaatli jarayon deb hisoblaymiz. Shuni ta’kidlashimiz lozimki, bu mulohaza tilda mutlaq muqobili mavjud bo‘lgan, o‘sha tushuncha yoki holatni to‘laligicha ifodalab bera oladigan muqobillik (alternativlik) ka ega o‘zlashmalarga taalluqli emas.

Fikrlarimiz yakuni o‘laroq shuni aytmoqchimizki, tilni milliyashtirish bor so‘zlarga qanoat qilib, tildagi yot so‘zlarni majburan siqib chiqarish, ularning kirib kelishini sun‘iy ravishda to‘xtatish va yoki nazorat qilish hisobiga emas, balki muqobil ifodalarning mantiqli va to‘g‘ri shakllantirilishi hisobiga ro‘y beradi. Chunki har qancha jon kuydirilmasin, minglab so‘zlar uydirilmasin, ular iste‘mol qilinmas ekan, yot so‘zlardan tushunilish va talaffuzga ko‘ra afzal ko‘rilmas ekan, harakat nolga tengligicha qolaveradi. Iste‘molchida u yoki bu so‘zni tanlash huquqi doimo bo‘lishi lozim. Shuningdek, rivojlangan til har qaysi holatda ham o‘z foydalanuvchisiga xilma-xil variantlarni taqdim qilish salohiyatiga ega lug‘at

¹⁰ Ruzmetova G. “O‘zbek tilidagi inglizcha o‘zlashmali iboralar”. BMI. – Urganch: 2015, 20-b.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

boyligiga ega bo‘lishi kerak. So‘zlarni qo‘llashda milliylik yoki zamonaga mos qulaylikni tanlash esa har bir iste‘molchining o‘z shaxsiy tanlovi, yana ham to‘g‘rirog‘i, tafakkur saviyasi belgilab beradigan jihat bo‘lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Боровков А. К., Изменения в области узбекской лексики и новый алфавит на основе русской графики. Известия УзФАН, № 7 1940.
2. Abdullayev F. “Til qanday rivojlanadi?”. Risola. – Toshkent: “Fan”. 1972, 24-33-b.
3. Yo‘lchiyeva M., Abduxamidova S., Omonova M. Ingliz tilidan o‘zbek tiliga kirib kelgan bir necha neologizmlar tahlili. Maqola. CARJIS. Volume 2, Issue 1/ 2022. 441-b.
4. Abdurahmonov G‘. “Muammolar hali ko‘p”. Maqola. “Sovet O‘zbekistoni gazetasi”. – Toshkent: 1990-yil 4-dekabr, 277-son.
5. Nurmonov A., Sobirov A., Qosimova N. va boshqalar. “Hozirgi o‘zbek adabiy tili”. Darslik. – Toshkent: “Ilm-ziyo”. 2013, 202-b.
6. G. Ruzmetova. “O‘zbek tilidagi inglizcha o‘zlashmali iboralar”. BMI. – Urganch: 2015, 20-b.
7. Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 29-yanvardagi 40-son qaroriga 2-ILOVA. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Atamalar komissiyasi to‘g‘risida NIZOM. <https://lex.uz/ru/docs/-4717157>